

2-MAVZU:Mif va uning badiiy talqinlari. Afsona, rivoyat, naqlar badiiyati

ЭНГ ҚАДИМГИ ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ НАМУНАЛАРИ. МИФЛАР

Буюк сўз соҳиби Алишер Навоий ғазалларидан бирининг дастлабки байти – матлаъсида:

Ўн сакиз минг олам ошуби агар бошиндадур,

Не ажабким, сарвинозим ўн сакиз ёшиндадур,

- деган эди. Байтда менинг сарвинозим ўн саккиз ёшда бўлгани учун ўн саккиз минг дунёнинг сон-саноксиз ғавғоси бошида чарх уришидан ажабланмаслик керак, деган маъно ифодаланган. Бу ҳақ гап. Чунки инсон инсон бўлиб яралган экан, ёшидан қатъи назар ёруғ олам муаммолари билан яшайди. Дунё қандай пайдо бўлган, инсонни ким яратган, нима учун куёш ҳар куни бир томондан чиқади – иккинчи томонга ботади, ер нима учун қимирлайди, чакмоқ чақишининг сабаби нима, қўйингки, минг-минг савол инсон қалбига тинчлик бермайди. Ҳатто тахмин қилиб айтиш мумкинки, ана шу муаммолардан чалғиш мақсадида қадимги аجدодларимиз рақсга тушишни, ҳис-туйғуни ифодаловчи мисралар тўқишни ўйлаб топган бўлсалар ажаб эмас.

Қадим замонлардаёқ оламнинг пайдо бўлиши, йил фаслларидаги ўзгаришлар, ердаги зилзилаларнинг моҳиятини англамаган инсон ўзича изоҳ излашга уринган. Натижада, дастлаб ерни нимадир кўтариб турган бўлса керак, деган тушунчалар, кейинроқ эса ҳар бир ҳодиса шарҳини ифодаловчи худолар ўйлаб топилган. Агар бир оз мулоҳаза юритсак, инсон қилган дастлабки кашфиётларни бугунги кунда ҳам учратишимиз мумкин. Хусусан, сафарга чиққан сайёҳ бўри, бургутни кўрса, ўзини омади келган ҳисоблайди. Тулки кўрса, шубҳага тушади, кўнгилсиз воқеа бўлишини кута бошлайди. Йигит тушида эгарланган от минса, ҳаётида ижобий ўзгаришлардан хабар олгандек сезади ўзини. Йигитларимиз уйланиш тўйларида ҳали ҳамон олов атрофида айланадилар, уларнинг устларидан сочқи сочадилар. Қарияларимиз қалдирғоч шипга ин курса, хурсанд бўладилар. От кўрсалар, бошини силаб кўядилар. Яқин-яқингача Қашқадарё вилоятининг айрим туманларида янги туғилган чақалоқ бешигининг тагига бўри терисини солиш, тишини тешиб бешикка безак қилиш одати сақланган эди. Вақти-вақти билан ҳозир ҳам

оиладаги эркак уйига балиқ харид қилади. Ва бу яхши хислат, одат саналади. Бунга ўхшаган одатларимизни кўплаб санаш мумкин. Тўғриси, санокнинг тагига етиш ҳам қийин. Хўш, улар қандай пайдо бўлган. Нима учун халқимиз сувни, нонни, тузни эъзозлайди. Покиза сақлашга уринади.

Инсон ҳамиша ҳар бир ҳодисадан ўзига манфаатли жиҳатларни топишга ҳаракат қилади. Хаёлан бу манфаатларни асослашга сабаб ахтаради. Вақт ўтгани сари турмуш тажрибаси мазкур воқеа-ҳодисаларни турларга бўлиш, улардан фойдали ва зарарлиларини ажратиш заруратини туғдиради. Оқибатда, халқ тасаввурида “бундай бўлса-яхши, бундай бўлса-ёмон” деган ҳукмлар пайдо бўлади. Масалан, бирорта одамнинг ҳовлисида булбул сайраса, яхши; бойўғли сайраса, ёмон деган тахмин одат тусига кирган. Бир кўринишда аҳамиятсиздек туйилган ҳолат турли урф-одатларга, расм-русумларга асос сифатида асрлар давомида миллатимиз онгида шаклланиб келган.

Дунё, инсоният, одамнинг пайдо бўлиши ҳақидаги қадимги содда ҳикоялар илмда “миф” деб аталади. Миф (юнонча *mythos* – сўз, афсона, ривоят) сўзи луғатда “Қадимги кишиларнинг борлиқ олам ҳақидаги ибтидоий тасаввурлари мажмуи бўлиб, коинотнинг яратилиши, инсон, ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсининг вужудга келиши, самовий жисмларнинг пайдо бўлиши, табиий ҳодисаларнинг сабаблари ва моҳияти, афсонавий қаҳрамонлар, маъбудалар ва илоҳлар тўғрисидаги эътиқодий қарашларни ўз ичига олади”, - деб изоҳланган. “Мифология” мифларни ўрганувчи фандир. Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғоти-т-турк” асаридаги “сав”, аввал айтганимиздек, “оталар сўзини эслаш” маъносини берса, уни туркий тилимиздаги “миф”ни ифодаловчи сўз дейиш мумкин. Араблардаги “асотир” ҳам шу маънони беради. Аммо бутун дунёдаги олимлар қадимги ҳикояларни “миф” деб аташгани учун ўзбек фольклоршунослигида ҳам айнан шу атамани қўллаш маъқул топилган.

Ўрта Осиёда яшайдиган халқларнинг ўтмиш ҳаёти билан боғлиқ мифларнинг дастлабки намуналари “Авесто” китобида берилган. “Авесто” қадимги Хоразмда яшаган аجدодларимиз ижоди маҳсулидир. Аввал оғзаки тарзда вужудга келган асар ёзув маданияти шакллангандан сўнг Зардушт ташаббуси билан 12 000 мол терига олтин ҳарфлар билан битилди. XI асрдаги афсоналар қайд этилган “Китоби Дада Қўрқут” ва XIII асрда яшаган Ўғуз хоқон ҳақидаги “Ўғузнама” деб аталган китобларда (улардаги воқеалар, афсоналар матнининг анча аввал яратилганини билдирса ҳам илмий асарларда XI ва XIII асрлар қайд этилган) туркий қабила ва уруғлар тарихи ҳақидаги мифик тасаввур ифодалари ўрин олган. Бу китоблар ҳақида бир оз

кейин маълумот берамиз. Аввал миф ҳақидаги назарий ва амалий тафсилотларга тўхталмоқчимиз.

Миф тушунчаси таркибини тотемизм, фетишизм, анимизм сўзлари ташкил этади.

“Тотемизм” сўзи луғат ва қомусий китобларда қайд этилишича, “унинг уруғи”дан олинган экан. Шимолий Америкада яшовчи қабилалардан бири кишилар билан ҳайвон ва ўсимликларнинг муайян турлари ўртасида қон-қариндошлик бор деб ҳисоблаганлар. У ҳайвонлар ов қилинмаган, ўлдирилмаган, гўшти ейилмаган. Ўсимликлар эса эъзозланган. Бу одат дунёдаги ҳамма халқларнинг эътиқодида ҳам бор бўлиб, бугунги кунгача сақланиб келмоқда. Ҳинд халқида, умуман, ҳайвонни сўйиш, яъни қон чиқариш маъқулланмаган. Айниқса, сигирлар алоҳида эъзозланган. Австралияда кенгуру алоҳида ҳурматга эга ҳайвон ҳисобланади. Ўзбекларда бўри, туя, айиқ, от, қўй, илон, балиқ, қалдирғоч, бургут, хўроз, мусича каби ҳайвон ва қушларга ҳурмат билан қаралган. Мустақил Ўзбекистон гербида ҳумо қушининг тасвири борлиги ҳам бежиз эмас. Шунингдек, халқимиз чинор, беҳи, анор, тол каби мевали ва мевасиз дарахтларга ҳам алоҳида эътиқод билан қарайди. Тўғри, юқорида саналган ҳайвон, қуш, дарахтларнинг тотем сифатида ҳурматга сазоворлиги бор. Аммо бир оз фикр юритсак, уларга бўлган эътиқод илдизларида ўзгача, алоҳида маъно борлиги ҳам англашилади. Жумладан, бўрининг мустақил ҳаётга боғлиқлиги, мардлиги; туянинг сувсизликка чидаши; отнинг инсонга вафодорлиги, зийраклиги; бургутнинг бақувват ва жангари қуш экани; чинорнинг узоқ умр кўриши; анорнинг ичида доналарининг кўплиги (фарзанд белгиси сифатида), толнинг салқини ва ундан бешиқ, дўмбира ясалиши каби фазилатлар халқ орасида шуҳрат топгани ҳам маълум. Қадимги афсоналарда, эртакларда бўри, илон, айиқ, от, қалдирғоч каби образларнинг кўплаб учраши бежиз эмас. Шу билан бирга халқ тушунчасида қўйнинг инсон ўрнига қурбонлик қилинишини ҳам эсдан чиқармаслик керак. Фарзанд туғилганда, турли эҳсон маросимларида қурбонлик учун қўй сўйилади. Халқ орасида қўй одамнинг ўрнига қурбонлик қилиш учун яратилган, деган тушунча бор. Бу тушунчаларнинг асосини тотемизм изоҳлайди. Маълум сабаблар билан ёки тўғридан-тўғри болага Бўрибой, Бўритош, Гуркибой, Бўрихон, Лочин, Арслон, Қўзибой, Барчин, Суксур деган исмларнинг берилишида ҳам тотемизм таъсири аниқ сезилади. Ҳар бир дарахтнинг жони бор. Уни синдириш бахтсизликка олиб келади. Узоқ яшаган дарахтни кесиш хосиятсиздир. Отни сўйишда бирор айбни бўйнига қўйиш керак деган эътиқодлар ҳам тотемизмга алоқадор ҳисобланади. “Фетишизм” сўзи луғат ва қомусий китобларда португалча “feitico”,

франсузча “fetiche” – сеҳрли нарса маъносини ифодалаши қайд қилинган. Унинг асосини қадимги замон одамларининг жонсиз нарса-предметларда илоҳий фазилят бор деб тушунишлари ташкил этади. Маълумки, инсон ҳаёти давомида ўзи билмагани ҳолда қуёш, ой, юлдузлар, тоғ, сув каби нарсалар билан ҳам муносабатда яшайди. Айниқса, қуёш, сув инсон тақдирида муҳим аҳамият касб этади. Қадим замонларда яшаган аجدодларимиз ўзларича пичоқ, нон, ўчоқ, тандир, дўппи, китоб, супра, айниқса, ўк, ёй каби нарсаларни ҳам муқаддас ҳисоблаганлар.

Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” қиссасида шундай лавҳа бор: “Мен билмаган эканман. Ўтнинг тафтига липпамдаги ёғ эриб, почамдан оқмоқда экан. Ойим қўлидаги хамир ёйиб ўтирган ўқлов билан бошимга астагина урди.

- Жувонмарг, кап-катта бола, уйлансанг боланг бўлади, шу ерда, шундай Фотимаи Заҳронинг дастгоҳлари бўлган қутлуғ ерда сийиб ўтирибсанми? Ойим бошимга ўқлов билан урганда, қалпоқ тагида бўлган тухум пачоқланган эди”.

Қиссада Ғафур Ғулом қаҳрамони Шум боланинг ўчоқ қаршисида ножўя иш қилиб ўтиргани учун онаси ўқлов билан урганини тасвирлаган.

Чунки ўчоқ ўзбекларда муқаддас ҳисобланган. Бундай ақидалар бўйича йигит кишининг дўппи, пичоқ, китоб, қилич, ёй йўқотиши, хоҳ ўнгида, хоҳ тушида бўлсин ёмонлик белгиси ҳисобланган. Йигит киши зотли от, кескир қиличга эга бўлса, у ўз тенгдошлари ўртасида ҳурматли инсон сифатида улуғланган. Узоқ сафарга кетаётган йигитга нон тишлатиш, кечки овқат пайтида бир косада қўшимча овқат сузиб қўйиш, қиз боланинг сўзана тикиши ёки унга атаб гилам харид қилиш, йўлда садақа сўраган кимсага эҳсон бериш, узоқ хаста ётган одам вафот этганида, унинг тобути орқасидан тош отиш каби одатларимизнинг пайдо бўлиши ҳам фетишизм билан алоқадор.

Фетишизм тушунчасида турли нарса-предметлардан ташқари ранглар, туш ҳам сақланиб қолган. Оқ, қора, кўк, яшил, қизил, малла каби ранглар муайян маънони билдирган. Ўзбекистон байроғидаги яшил, оқ, кўк, улар оралиғидаги қизил, бурчакдаги ой ва 12 юлдузларнинг ҳаммасида рамзий маънолар мужассамлашган. Одатда, яшил ёшлик, қизил, бир томондан тўкилган қон, иккинчи томондан, қизлик ғурури, оқ ҳаёт, қора, бир томондан фожиа, иккинчи томондан, буюклик, улуғлик, малла етуклик, балоғат маъноларини акс эттирган. Агар Бобур асарларига ишланган қадимги миниатюра расмларига зеҳн солсангиз, подшоҳларнинг тепасида бир хизматкорнинг оппоқ сочиққа ўхшаш мато кўтариб турганини кўрасиз. Бу одат подшоҳнинг келажаги ғалабаларга бой эканини, юртининг тинчлигини,

Ўзининг мустақиллигини таъкидлаш мақсадини амалга оширган. Халқимизнинг қадимги инончларида туш ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган. Ақлли одамлар инсондаги туш кўриш хусусиятини алоҳида фазилат деб билганлар. Улар тушни хосиятли, хосиятсиз ва эътибор берилмайдиган турларга бўлганлар. Ҳатто туш таъбирлари баён этилган китоблар ҳам яратилган. Энг қадимий бундай китобларнинг бири “Ирқ битиг” деб номланган. Китобда:

“Мен Осмон ўғли кундуз ва кечкурун
Олтин тахтда ўтириб,
Шодланияпман
Билиб қўйинг: бу – яхши”...
“Отни нотўғри тушовлади.
Юришга мажоли йўқ, дейишади.
Билиб қўйинг: бу – ёмон”

каби матнлар келтирилган. Мазкур матнларда одам тушида кўриши мумкин бўлган лавҳалар ижобий ва салбий оқибатлар ҳақида хабар берувчи омил бўлиб келади.

Ислом дини тарихида Муҳаммад пайғамбаримиз (с.а.в.)га пайғамбар шарафига эга бўлиш хабари ҳам тушда аён бўлгани ҳақида кўплаб маълумотлар бор.

Фетишизмдаги туш унсуридан бадий адабиётда ҳам кўп фойдаланилган. “Алпомиш” достонининг ўзида туш бир неча ўринларда қаҳрамон тақдирини белгиловчи хабар сифатида бахши Фозил Йўлдош ўғли томонидан қўлланган. Эргаш Жуманбулбул ўғли эса “Кунтуғмиш” достонида Кунтуғмишнинг Холбека билан учрашишини тасвирлашда тушдан фойдаланган. Ёзма адабиётда Алишер Навоий “Сабъаи сайёр” достонида Баҳромнинг ботқоқ фожиасидан сўнг тушига кирганини ва Ҳусайн Бойқарога юртнинг тақдиридан четда қолган подишоҳнинг қисмати аянчли эканини айтишни ифодалаган. Бундай ўринларда ёзма адабиёт вакиллари мажозий йўл билан подишоҳларга маслаҳат бериш усулини кашф қилганлар, дейиш мумкин.

“Анимизм” лотин тилидаги “anima”дан олинган бўлиб, илмий адабиётларда жон, руҳ маъносини англатиши таъкидланади. Анимизмга биноан қадимги аجدодларимиз дунёдаги ҳамма нарсанинг жони бор, деб билганлар. Ибтидоий даврда инсон тана ва руҳдан иборат ҳисобланган. Руҳ танани тарк этганда инсон ўлади, деб ўйлашган. Ҳар бир нарсага бу тушунча

татбиқ этилган. Шунинг учун мифологиядаги тотемизм ва фетишизм ҳодисаларига ишонч билдиришни, уларнинг мавжудлигига бўлган эътиқодий муносабатни анимизм билан боғлаш маъқул. Соддароқ қилиб айтганимизда, одамнинг тотемизм ва фетишизм ҳодисаларига ишониши уйғун ҳолатда анимизмда намоён бўлади. Сўзнинг магик – мўъжизавий кучидан фойдаланиб инсон руҳиятига таъсир этиш, уни хасталикдан халос этиш, табиатига руҳий тетиклик бағишлаш анимизм фазилатлари ҳисобланади. Шунинг учун халқ бахшилари деганда бахшилиқ, яъни шифо бағишлаш маъноси сақланиб қолган.

Ҳаёт тараққий этиб, аста-секин мифлар, худолар, афсонавий қаҳрамонлар, воқеа-ҳодисалар ўрнида илмий кашфиётлар пайдо бўлди. Жумладан, ернинг думалоқ экани, ой ва куёшнинг тутилиши, ер қимирашлар замон ўтиши билан олимлар томонидан илмий асосланди. Шу тариқа инсон табиат ҳодисаларига аралашди. Дехқончилик, чорвачилик соҳасида ҳаётий янгиликлар рўй бера бошлади. Мифларда тасвирланган қаҳрамонликлар эса урф-одатларда сақланиб қолди. Натижада, бадиий тафаккур ривожлангани сари оғзаки ижодда мукамаллик устувор ўринга чиқди. Хуллас, “Авесто”, “Китоби Дада Қўрқут”, “Ўғузнама” каби асарларнинг ёзма нусхалари вужудга келди.

“Авесто”нинг яратилганига яқин уч минг йил бўлди. Унда Зардушт – оташпарастлик динининг асосий қонун-қоидалари акс этган. Зардушт Мазда Аҳурага мурожаат қилиб, дунё, инсон, коинот, ҳақиқатнинг вужудга келиши ҳақида сон-саноксиз саволлар беради. Китобнинг бугунги кундаги аҳамияти юртимизда истиқомат қилган аجدодларимиз қадим замонларда ҳам меҳнат, ҳақиқат, озодлик, покликка алоҳида ҳурмат билан қараганликлари ҳақида ҳозирги фарзандларига хабар беришидадир. Хусусан, ерга дон экиш, ҳосил йиғиш ҳақида шундай дейилади: “Кимдаким буғдой экса, у Ашах (Ҳақиқат) ни экади. У Мазда динини яна ва яна кўкартиради...

Қачонки эгатларда уруғ етилса, девлар ўринларидан қўпадилар.

Қачонки буғдой гуркираб кўкарса, девлар даҳшатдан титрай бошлайдилар.

Қачонки буғдой ун бўлса, девлар нола чекадилар.

Қачонки буғдой хирмонга уюлса, девлар нобуд бўладилар.

Қай бир хонадонда буғдой бош чиқарса, у хонадонга девлар яқинлаша олмайдилар.

Қай бир хонадонда буғдой бош чиқарса, девлар у хонадондан қочадилар.

Қай бир хонадонда буғдой омбори бўлса, гўё қиздирилган темир девлар бўйнини чирмаб ташлайди” .

Агар юқоридаги матнни зеҳн билан ўқисак, инсон меҳнати бутун ёмонлик ва фожиаларни даф этувчи куч экани аниқ сезилади. Бугдой сўзини хоҳланг айнан қабул қилинг, хоҳланг меҳнат орқали оилани қўллаш маъносида тушунинг, барибир ҳар бир шахс ўз оиласи ҳаёти, келажаги учун ўзи ҳаракат қилиши лозимлиги таъкидланади. Бу насиҳатга амал қилиш инсонни, қон-қариндошларни турли ёвузликлардан асраши девларнинг хонадондан қочиши мисолида аниқ кўрсатилган.

“Авесто”да инсон қасамининг аҳамияти, унинг инсон эканлиги билан боғлиқлик ҳам кўрсатилган:

“ – Эй дунёни яратган Зот!

Эй Ҳақиқат!

Қасамларнинг саноғи нечадир?

Ахура Мазда жавоб берди:

- Менинг қасамларим олтитта:

Биринчи – сўз қасами;

Иккинчи – қўл қасами;

Учинчи – қўй қасами;

Тўртинчи – сугир қасами;

Бешинчи – одам қасами;

Олтинчи – экин қасами; энг яхши, энг обод, энг серҳосил заминдаги экин” .

Бу қасамларнинг тартибига эътибор беринг. Биринчиси – сўз қасами. Инсоннинг сўзи унинг ори, уяти, ғурури экани қайд этилмоқда. Охирги қасам эса инсон оиласининг баҳоси билан ўлчанмоқда. Зардушт бу қасамларни бузиш қандай жазоланиши ҳақида сўраганда, Ахура Мазда жавобларини баён этади. Бу жазоларни ўқиганингизда, этлар жимирлашиб кетади. Қасамнинг бузилиши уни берган одам учун ўлим экани аниқ сезилади. Умуман, “Авесто” билан танишиш асарнинг қомусий мазмунга эга эканини кўрсатади. Айрим парчалар худди бугунги кунда ёзилгандек туйилади: “Ёмон тарбиячи ўз таълими билан илоҳий сўзларни тескари қилади ва тириклик идрокини хароб қилади”.

“Ўзгаларни яхшиликка олиб борган кимсаларгагина яхшилик насиб этади”.

“Фикр, сўз ва амал олаmidан эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амални танлайман”.

“Ерга яхши ва кучли уруғ сепмоқ дунёдаги энг зарур қонун ҳисобланади”.

Ҳатто, китобда айтилишича, қарз олиб, қарзини бермаган одам ўғрилиқ қилган кишига тенглаштирилади. Оловга нопок нарсани ташлаб ёқиш қораланади.

“Авесто” китобида эзгулик оламини яратувчи Ахура Мазда билан ёмонлик олами худоси Ангра Маню (Аҳриман) қарама-қарши қўйилган. Улар ўртасидаги муносабатни тасвирлаш давомида Митра, Анахита, Каюмарс, Жамшид, Гершасп каби қаҳрамонлар иштирок этган воқеалар баён этилади. Хуллас, “Авесто” уч минг йил муқаддам яшаган ота-боболаримизнинг ҳаёт тарзи қандай бўлганидан аниқ ва далилий хабар берувчи гўзал тарихий-адабий ёдгорликдир. Унинг ҳозирги бизга маълум бўлган энг қадимги 1324 йилда кўчирилган нусхаси Копенгаген шаҳрида сақланади. Профессор Н.М.Маллаевнинг маълумот беришича, мифлар ҳақида яна “Бундахишн” китоби ҳам бор. “Мифологияга кўра, Гайа Мартан (Каюмарс) ер юзида пайдо бўлган биринчи одам бўлиб, гўё у Ахура Мазда (Ҳурмуз) томонидан яратилган ва икки вужуддан: ҳўкиздан ва одамдан ташкил топган экан. Инсониятнинг ашаддий душмани бўлган Аҳриман Каюмарсни ўлдиради. Каюмарс жасадининг ҳўкиз қисмидан 55 хил дон, 12 хил ўсимлик, сигир ва ҳўкиз, улардан эса 272 хил фойдали ҳайвонлар пайдо бўлади; одам қисмидан инсоннинг эркак ва аёл жинси ҳамда металл вужудга келади” . Туркий халқлар мифик дунёси акс этган тарихий-адабий китоблардан бири “Китоби Дада Кўрқут” ҳисобланади. Кўрқут ота исми билан ҳам машҳур бўлган Дада Кўрқут ўз вақтида одамларга яхшилик қилиш, мушкулларини осонлаштиришда кўмакдош бўлган. Келгуси ҳаёт ҳақида башорат қилувчи, Аллоҳ назар солган табаррук инсонлардан бири сифатида ҳурмат топган. Ҳазрат Алишер Навоий “Насойиму-л-муҳаббат” тазкирасида бу зот ҳақида шундай дейди: “Кўрқут ота р.а.

Турк улуси орасида шуҳрати андин ортиғроқдурки, шуҳратқа эҳтиёжи бўлғай. Машҳур мундоқдурки, неча ўзидин бурунқини, неча йил ўзидин сўнгги келурни дебдурлар. Кўп мавъизаомиз мағизлиқ сўзлари арода бор” . Навоий томонидан айтилган фикрдаги сўнгги жумлага эътибор қилсак, Дада Кўрқут ўз ҳаёти давомида қилган ишлари, маъноли сўзлари билан юртда машҳур эканлиги маълум бўлади. Ҳақиқатан ҳам, китобда катта ҳаёт тажрибасига эга улуғ ёшли инсоннинг дунё ҳақидаги хулосавий фикрлари ўрин олгандек туйилади. “Аллоҳ, аллоҳ демагунча иш унмайди, кодир Тангри бермагунча ер бойимайди”, - дейди у. “Такаббурликни Тангри севмайди. Паға-паға қор ёғса ҳам ёзга қолмайди. Қари душман дўст бўлмайди” каби доно фикрларни баён қилади. Дада Кўрқут тилга оид қизик фикрларни ҳам билдиради. Хусусан:

“Айран сўзин дуйран демадим, ман Дада Қўрқут
Тикан сўзин сўкан демадим, ман Дада Қўрқут”, - дейди у.

Бу ўринда “айрон” сўзида айирмоқ, “тикон” сўзида эса тикмоқ маъноси борлигига ишора қилинмоқда. Аслида эса айрон қатикқа ёки сузмага сув қўшишдан ҳосил бўлиши, тикан эса жароҳат етказганда, тикмаслиги, балки баданни сўкиши қайд этилмоқда. Шубҳасиз, “Китоби Дада Қўрқут”нинг қиммати унда берилган 12 афсона билан янада ортади. “Бўғочхон”, “Тепа кўз”, “Эмрон”, “Соғрек”, “Бамси Бейрек” каби афсоналарда туркий халқлар оғзаки ижодининг дастлабки намуналари, мифик дунёқарашга асосланган воқеалар тасвири берилган. Хусусан, ўғил-қизи бор одамлар билан фарзандсизларни ажратиш, отага ўғилни ёмонлаб отанинг ўғли қотилига айланишини тасвирлаш, қонли кўйлакни кўрсатиб, кўйлак эгасини ўлдига чиқариш, циклоп (пешонасида бир кўзи бор алп) – тепа кўздан элни озод қилиш, қизни кўриқлаётган ҳайвонларни енгиб, қизга уйланиш, турмушга чиқадиган қизни мусобақада енгиб унга эга бўлиш каби узоқ ўтмишга оид асарларда тасвирланган воқеалар билан танишамиз. “Китоби Дада Қўрқут” туркий халқлар мифологияси акс этган энг қадимги мукаммал китоблардан биридир.

Туркий мифологияга оид воқеа-ҳодисалар тасвирланган яна бир китоб “Ўғузнома” деб аталади. “Ўғузнома”да воқеалар баёни қисқа-қисқа жумлалар воситасида берилган. Жами 42 мактубни эслатувчи матннинг ҳар бирида тўққизтадан жумла бор. Ҳар бир жумла ифодаланаётган воқеа ҳақида муҳим маълумот бериш вазифасини бажарган. Ўғуз исмли қахрамон бўлиб, номада тасвирланишича, оёғи ҳўкизникидек бақувват, бели бўриникидек ингичка, яғрини силовсинникидек, кўкраги айикникидек кенг эди. У йилқи боқиб юрадиган ўрмонда каркидон яшарди. Каркидон эл-юртни азобга ботирганди. Ўғуз қоғон ёвуз ҳайвонни ўлдириш учун овга чикди. Уни ўлдирди. Кўкдан бир нур тушди. Унинг ичида бир қиз бор эди. Ўғуз уни севиб қолди, бирга бўлди. Кун, Ой, Юлдуз исмли фарзанд кўрди. Кейинроқ бир дарахтни кўрди. Унинг қавагида бир қиз ўтирар эди. Ўғуз у билан бирга бўлди. Кўк, Тоғ, Тенгиз исмли фарзандларга эга бўлди. Ўғуз ўзини хон деб эълон қилди. Итил дарёсидан ўтиб кўп ерларни босиб олди. Унга бутун сафари давомида кўк бўри раҳнамолик қилди. Қирғин урушларда қатнашди. Ҳаммасида ғолиб чикди. Бир кун туш кўрди. Тушида олтин ёй ва учта кумуш ўқ кўрди. Кейинчалик ёйни ва ўқни фарзандларига берди. Юртни уларга мерос қолдирди.

Қисқача мазмундан маълум бўляптики, “Ўғузнома”да туркий халқлар мифик дунёқарашидаги бўри, от, айиқ тотемлари, кун, ой, юлдуз, кўк, тоғ, денгиз, ёй, ўқ фетишлари муҳим ўрин олган. Номада Кўк бўри Ўғузхонга бир неча марта йўл-йўриқ кўрсатади, уни хавфдан огоҳ қилади, унга ғалаба хабарини беради. Бу билан анимизм белгиларининг “Ўғузнома”да етакчи эканини далиллаш мумкин.

Хуллас, ўзбек мифик оламини алоҳида бир сирли оламга қиёслаш мумкин. Унда халқимиз, юртимиз, тарихимиз ўзининг мукаммал рамзий қиёфасини намоён этади. Айни чоқда ўзбек халқининг қадим замонлардан бой оғзаки ижодга ва мифик асарларга эга бой халқ эканини исботлайди.